

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUČ

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Bakalářská práce

Denisa Šafářová

Agresivita a šikana mezi mládeží

Olomouc 2014

vedoucí práce: Mgr. Tomáš Kadlec

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Agresivita a šikana mezi mládeží“, zpracovala samostatně a použila jsem jen literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Olomouci dne 23. dubna 2014

Denisa Šafářová

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucímu bakalářské práce panu Mgr. Tomáši Kadlecovi za cenné rady, připomínky a za čas, který mi při vedení bakalářské práce věnoval.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Denisa Šafářová
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	Mgr. Tomáš Kadlec
Rok obhajoby:	2014
Název práce	Agresivita a šikana mezi mládeží
Název v angličtině	Aggression and bullying in youth
Anotace práce:	Práce je zaměřena na aktuální problematiku agresivity a šikany mezi mládeží. Definiuje základní pojmy v této oblasti, příčiny agresivity a šikany a charakterizuje jejich druhy, formy a jednotlivé aktéry šikanování. Zabývá se také otázkou prevence a možné eliminace agresivního chování.
Klíčová slova	agrese, agresivita, šikana, agresor, oběť, příčiny, škola, rodina, rodinná výchova, média, program proti šikanování
Anotace v angličtině:	The work focuses on the current issue of aggression and bullying in youth. It defines the basic terms of this topic, causes of aggression and bullying, and characterizes its types, forms and the individual bullies. In addition, it also includes the question of prevention and possibilities of eliminating such aggressive behavior.
Klíčová slova v angličtině:	aggression, aggressiveness, bullying, aggressor, victim, causes, school, family, family education, media, anti-bullying program
Přílohy vázané v práci:	0
Rozsah práce:	43 stran
Jazyk práce:	Český jazyk

OBSAH

ANOTACE	4
ÚVOD	6
1 AGRESIVITA.....	7
1.1 Vymezení pojmu agresivita.....	7
1.2 Druhy agrese.....	10
2 ŠIKANA	13
2.1 Vymezení pojmu šikana	13
2.2 Příčiny šikany a agrese.....	15
2.3 Druhy šikany	18
2.4 Specifické formy šikanování	20
2.5 Stadia šikanování	21
3 PROTAGONISTÉ ŠIKANY	23
3.1 Agresoři – původci šikany.....	23
3.2 Motivy šikanování	25
3.3 Agresorovy metody k získání moci	25
3.4 Oběti šikany.....	26
4 PREVENCE ŠIKANY A AGRESE.....	29
4.1 Hlavní zásady prevence šikany.....	30
4.2 Eliminace agresivity.....	32
4.3 Program proti šikanování	33
5 EMPIRICKÁ ČÁST	34
5.1 Případová studie	34
5.2 Výzkumný cíl	34
5.3 Metody sběru dat	35
5.4 Případ šikany na 2. stupni ZŠ	36
5.5 Charakteristika útočníka.....	37
ZÁVĚR.....	40
SEZNAM ZKRATEK.....	41
SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ	42

ÚVOD

Téma agresivity a šikany jsem si zvolila z důvodu aktuálnosti tohoto problému. Agresivita i šikana jsou problémy, které v dnešní době vážně ohrožují fyzické i duševní zdraví mladého člověka a mají velmi vážné dopady i na „zdraví“ celých tříd a škol. S tímto celospolečenským problémem se v současné době setkávají pedagogové, vychovatelé, psychologové, rodiče i celá naše společnost. Podle Koláře (2011) je agresivita a šikana mezi školními dětmi u nás stejným úskalím, jako v jiných zemích. Věřím, že dříve či později se s šikanou setká v podstatě každý pedagog i škola, jelikož proti tomuto onemocnění vztahů není žádná škola ani jednotlivec imunní.

Cílem bakalářské práce je především popsat agresivitu, vymezit její druhy a charakterizovat šikanu. Zaměřuji se také na přiblížení obětí, ale hlavně na charakteristiku agresorů a popis jejich podnětů, motivů a metod, které hrají v této problematice jednu z hlavních rolí. V empirické části práce je cílem analyzovat konkrétní případ šikany na druhém stupni ZŠ ve městě nad 10 000 obyvatel a zjistit kroky šetření, podle kterých bylo postupováno a tyto kroky zhodnotit.

Na zabránění šikany u mládeže již v počátečním stadiu má velký vliv škola, a také záleží na samotných učitelích. Pouze pedagog, který se orientuje v této problematice a je dostatečně vnímavý, zajímající se o tyto problémy žáků u kterých dokáže vzbudit důvěru, je schopen vypořádat toto závadové chování, případně se o něm dozvědět včas, a začít tento problém řešit. Další velký vliv na postoje veřejnosti mají média, která by měla tohoto vlivu patřičně využít ve prospěch informování veřejnosti o šikaně, neboť pokud se žák dozví o svých právech, najde pak sílu a odvahu ubránit se šikanování.

1 AGRESIVITA

Lidé se s problematikou agresivity setkávali již dříve, přesto se v dnešní době stále více mluví o tom, že agresivita u dětí a mládeže stoupá. Často je tato situace zdůvodňována změnou hodnotového žebříčku, ve kterém na prvních místech nalezneme především vlastnictví co největšího počtu materiálních statků a výtečný pracovní výkon. To vše většinou vede k sobeckosti a snižování ohleduplnosti.

Mladí lidé v současné době berou mnohem menší ohledy na ostatní, spíše se soustředí sami na sebe a svůj vlastní prospěch, což často vede k poškozování druhých lidí. Přestože se dnes více zabýváme otázkou agresivity, a to hlavně v souvislosti s mladými lidmi, nelze popřít fakt, že agresivita vždy byla součástí každodenního života, dokonce můžeme říct, že je pro život nezbytná. Na druhou stranu je těžké určit přijatelnou míru, která jednak neomezuje lidi v okolí, a za druhé přináší prospěch konkrétnímu jedinci.

1.1 Vymezení pojmu agresivita

„Agrese je většinou výzkumníků akceptována jako samostatný fenomén se specifickou predispoziční konstelací – agresivitou“ (Čermák, Hřebíčková, Macek, 2003, s. 13).

Agrese se definuje jako psychologická (emočně motivační) mohutnost, jež má za cíl poškodit přírodu, věci, lidi nebo sebe samého. Z psychologického hlediska je chápána coby vrozená vlastnost či reaktivní připravenost, jež je člověku vlastní a tudíž eticky neutrální, sloužící k adaptaci, udržení života, např. získání obživy, sebeprosazení či obraně. Je také abstrakcí zahrnující jisté emoční stavy a vnitřní impulzy k jednání, jako např. zlost, vztek, zuřivost, nepřátelství, pohrdání, to vše spojené s určitými představami nebo fantaziemi – někomu se pomstít, někoho zabít, zničit, pomluvit, znemožnit, jakož i s chováním, jímž je někomu způsobena újma; to vše většinou negativně hodnoceno, ačkoliv může být agrese i ve službách dobré (spravedlivé) věci, jakou je například boj za svobodu nebo boj proti zlu (Poněšický, 2005, s. 24).

Poněšický (2005) také dodává, že na neurofyziologické úrovni rozlišuje Pankeep (1998) tři druhy neuronálně-hormonálních aktivací agresivního chování s odlišným výrazovým i vztahovým chováním:

1. Systém frustrace – strach spojený s obranou či protiútokem, jež je velice emoční a často i nekoordinovaný.

2. Agrese lovce oběti, jež je spojena s pozitivním afektem radosti, stimulace, zvědavosti a s hledáním (potravy); pronásledování se děje koordinovaně, tiše.
3. Agrese týkající se hierarchie, dominantní role; nejzřetelnější u mužského pohlaví.

Agresivita je komplexní fenomén. Má svoje pozitivní i negativní stránky. Problémem je však nadměrná agresivita projevující se nevhodně, v nedostatečně socializované nebo v destruktivní formě. „*Agresivní chování můžeme z hlediska sociální patologie definovat jako porušování sociálních norem. Jedná se o destruktivně vedené chování omezující práva a narušující integritu sociálního okolí. Toto chování spočívá v reálném pozorovatelném omezování, poškozování či ničení živých i neživých organizmů a věcí. V případě, že se jedná o člověka, hovoříme o násilí*“ (Škoda, Fišer, 2009, s. 58).

Agresivita je vlastnost, kterou má každý člověk v určité míře v sobě. Projevuje se útočným či nepřátelským jednáním vůči druhému člověku, skupině lidí nebo i proti sobě samému. Nejčastěji je vymezována jako stabilní vzorec chování nebo vlastnost osobnosti, kdy člověk reaguje nadměrně agresivně na podněty z okolí. Může být však také chápána jako cílevědomé jednání, jímž chceme něčeho dosáhnout.

Četnost, intenzita a formy agresivního chování jsou do značné míry osvojené v průběhu lidského života, což znamená, že jsou ovlivnitelné prostředím. Dobrá výchova může napomoci k tomu, že původní agresivní energie je v pozdějším životě zužitkována v jiné aktivitě, která je tvůrčí či sportovní. Agresivní dispozice se vlivem působením sociálního prostředí vyvinou nebo zůstanou utlumeny (Jedlička, Koťa, 1998, s. 69).

„*Badatelé se shodují v tom, že agresivita (neboli sklon k agresivnímu jednání) se vytváří v předškolním věku, podle některých autorů již v prvních letech života. Určitou roli hrají temperamentové dispozice, zejména vznětlivost a impulzivita (silné popudy k náhlému, nepromyšlenému jednání, které jedinec špatně ovládá) a menší citlivost k možným následkům jednání. Tyto vlastnosti však samy o sobě nevedou k agresivitě. Musí k nim přistoupit určitý způsob výchovy, resp. zacházení s dítětem. Nejvíce patrně dítě poškodí nedostatek vřelého zájmu, citový chlad, ponižování, lhostejnost až nepřátelství, prudké výbuchy negativních citů nebo dokonce nenávisť. K tomu často přistupuje fyzické i psychické násilí: bití, kruté tělesné tresty, nadávky, ponižování*“ (Říčan, 1995, s. 33).

Bohumila Baštecká (2002) popisuje agresivitu jako celou šíři projevů, od symbolických až po fyzické napadení, které může mít různé formy. Smyslem agresivního chování je zpravidla dosažení něčeho formou specifického násilí. Z hlediska agrese jsou obecně rozlišovány čtyři stupně:

1. Agrese probíhající pouze v myšlení – bez vnějších projevů.

2. Agrese projevovaná pouze verbálně.
3. Agrese projevovaná navenek – vůči předmětům.
4. Agrese projevovaná ve formě fyzického napadení druhého člověka, nebo namířená proti sobě samému tj. sebeublížením – autoacusace.

Agresivní chování můžeme tedy rozlišit podle toho, k jakému objektu je zaměřeno, na agresi vůči sobě samému popřípadě na agresi vůči okolí (lidé, zvířata, předměty, ideje). Agresivně lze prožívat, myslet, komunikovat, prvky agresivity mohou být přítomny v našich představách i přáních. Problémem různých koncepcí a výzkumů v oblasti agresivity je stanovení kritérií pro to, co je a co není agresivní forma chování.

„Nelze jednoznačně říci, zda lidská agresivita v rámci společnosti vzrůstá nebo klesá. Lze však hovořit o tom, že lidská agresivita má řadu forem, podob. A i ty se časem mění. Přihlíželi-li lidé ve středověku popravám, můžeme jistou obdobu téhož nyní spatřovat v masovém sledování některých filmů. A tak jako kdysi kat a jeho zákrok mohl představovat formu observačního učení, tak i televizní pořad může sloužit jako vzor hodný napodobení. Uvedený příklad ale nastoluje řadu otázek, případně srovnání. Například zatímco v minulosti měl možnost přihlížet popravě jen omezený počet diváků, mediálnímu násilí dnes může přihlížet prakticky každý, eventuálně si může záznam nahrát na video a kdykoliv opět promítnout. Může to pak znamenat v rámci společnosti nárůst násilí?“ (Pokorný, 2002, s. 8).

Agresivita je do jisté míry charakteristický znak osobnosti jedince. Každý z nás je vybaven určitou její mírou, jinak bychom neměli ve společnosti šanci na přežití. Člověk nadaný vysokou mírou agresivity je náchylný v různých situacích jednat agresivně, se svojí agresivitou také těžce bojuje, protože ovládá jeho život a působí komplikace v mezilidské komunikaci. Lidé s vysokou mírou impulzivnosti mají také daleko větší sklony k urážlivosti a vztahovačnosti. Naopak člověk s nízkou mírou agresivity je většinou schopen kompromisu, dohody a okolí jej považuje za diplomatického a společenského.

Vnější okolnosti nás často nutí k tomu, abychom agresivitu použili ve svém chování, ať už v osobním či profesním životě. Pokud je tato agresivita přijatelná, může sloužit k posílení autority, sebevědomí a ve své podstatě může mít i pozitivní vliv.

S negativními jevy, především agresivitou, se setkáváme již u dětí mladšího školního, ale i předškolního věku. O tom, že jsou stále aktuálnější, se můžeme přesvědčit jak na stránkách denního tisku a v ostatních médiích, tak i ve svém bezprostředním okolí. Podle každodenních zpráv lze snadno usuzovat, že agrese a násilí se rozrůstají do nekontrolovatelných rozměrů (Pokorný, Telcová, Tomko, 2001, s. 36). Agresivita často pramení v rodině a nesprávných výchovných postupech. Je zapotřebí, aby byla výchova přizpůsobována věku dítěte. Pro vývoj

dětské agresivity je důležité sociální prostředí dospívajících a jejich postavení v rodině – to, jak dospívající své postavení mezi dospělými vnímají. „*Agresivita je součástí lidské přirozenosti. Hraje velkou úlohu ve vývoji dítěte. Úlohu stejně velkou jako láska. Vnitřní prudkost dodává dítěti energii a motivaci, jež jsou nezbytné k sebepřekonávání. Podporuje úspěch, jestliže zůstane v mezích, které dítě kontroluje. Úkolem výchovy není tedy agresivitu zcela odstranit, ale usměrnit ji, aby bylo možné mobilizovat tuto energii pro dosažení pozitivních cílů jak pro sebe, tak pro ostatní*“ (Antier, 2004, s. 9).

„*Celá výchova spočívá v umění zaměřit tuto energii k pozitivním aktivitám (k tvořivé činnosti – stavění s kostkami, mluvení, k tomu, aby si dítě osvojovalo nové věci) a odvádět ji od aktivit negativních (rozbíjení, mlácení, uzavírání se do sebe)*“ (Antier, 2004, s. 46).

Problematika přemíry násilí na televizních obrazovkách, kterému jsou dnes děti vystavovány, je často uváděným důvodem agresivního chování dětí. Zejména ze strany bránících se rodičů. Avšak dítě se učí dovednostem od lidí, které mají jako své vzory. Jako vzor nejdříve slouží rodiče, ale v pozdějším věku to mohou být například sportovci či hrdinové akčních filmů.

Bártíková (2002) tvrdí, že podle psychologů menší dítě nedokáže rozlišit fikci od reality a vytváří si falešnou představu o tom, „jak to ve světě chodí“, časem je samozřejmě schopno rozlišovat skutečnost od fikce, ale mnozí psychologové jsou toho názoru, že:

- rané vjemy se v okamžiku stresu mohou oživit. Děti a mladiství mohou sáhnout podle vzoru svých filmových hrdinů k fyzickému násilí.
- vliv násilí v médiích se přímo projevuje v šikanování na všech stupních škol, děti se stávají necitlivými k utrpení druhých.

Možná se zdá, že děti přicházejí na svět horší, než v dřívějších dobách. Ovšem málokdo si uvědomuje, že je to právě dnešní svět, který mládež v současné době obklopuje, také je to nevhodná výchova, nedostatek podpory a také porozumění, uspěchanost doby a přemíra techniky, která z dětí dělá jedince, kteří nejsou schopni se srovnat s dennodenní realitou. Často je chování v podobě agrese, krádeží, lhaní a záškoláctví pouze formou obrany a projevem neschopnosti řešit náročné životní situace.

1.2 Druhy agrese

Pro agresivní chování je typické destruktivní zaměření. Z hlediska společenské nebezpečnosti je důležité rozlišovat jeho různé druhy. To souvisí hlavně s aktuálními potřebami. Jiným způsobem bude hodnocena agresivita související s obranou a agresivita spojená s nenávistí a touhou po ublížení a vzniku bolesti.

Fišer a Škoda (2009) uvádí několik dělení druhu agresivity:

Zlostná agresivita

Jedná se o reaktivní formu agresivního chování, která většinou vyjadřuje nevoli. Jde spíše o impulzivní výraz afektu s minimální nebezpečností. Patří sem projevy zášti a nenávisti, cílené způsobování bolesti. To přináší vnitřní uspokojení.

Instrumentální agresivita

V tomto případě se jedná vždy o prostředek k dosažení cíle. Jedná se zde o případy odvrácení škod a nebezpečí. Cílem může být ochrana vlastní nebo ochrana blízkých. Pokud se však jedná o aktivní jednání zaměřené na uspokojení potřeb, může být takové jednání hodnoceno negativně.

Spontánní agresivita

Míra reaktivity a aktivity při tomto typu jednání není spolehlivě prozkoumána. Jedná se o agresivní chování, kdy způsobení bolesti přináší emocionální uspokojení a uspokojení potřeb, které jsou někdy abnormální a patologické, jako například sadismus.

Pro agresivitu neexistuje obecně přijatá definice a každý pohled na tuto problematiku je jiný. Lze v ní odlišit způsoby agresivního chování, které jsou společností nepřijatelné. Existují však i různé další druhy agresivního chování, které můžeme u lidí pozorovat.

Čermák (1999) například uvádí, že K. E. Moyer formuloval sedm různých druhů agrese živočichů na základě odlišností v podnětových a fyziologických zdrojích:

1. Predátorská agrese (dravá) je útočným chováním proti přirozené kořisti. Ve většině případů jde o mezidruhový typ agrese, i když se vzácně vyskytne i mezi příslušníky stejného druhu. Vyvolávajícím podnětem je zpravidla pohybuje se kořist.
2. Agrese mezi samci je vnitrodruhovou agresí sloužící k nastolení hierarchie dominantních a submisivních jedinců ve skupině. Mezi samicemi se vyskytuje zřídka.
3. Agrese vyvolaná strachem se vyskytuje v situaci, která neumožňuje únik a která ohrožuje jedince. Vždy ji předchází pokus o útěk.
4. Dráždivá (popudlivá) agrese je vyvolána různými živými nebo neživými objekty. Moyer předpokládá, že ji předchází frustrace, bolest, hlad, únava, nedostatek spánku a jiné stresory.
5. Rodičovská agrese je reakci matky nebo otce v situaci ohrožení jejich mláďete.
6. Sexuální agrese je vyvolána stejnými podněty, které jsou příčinou sexuálních reakcí. Vyskytuje se hlavně u samců, ale nikoliv výhradně.

7. Agrese jako obrana teritoria se objevuje jako reakce na narušení již vymezeného území.

Ve srovnání s výše uvedeným Ivo Čermákem (1999) uvádí Rudolf Kohoutek (2002) osm druhů agrese dle Arnolda H. Busse, které mi jsou bližší i když se od, již zmíněných, zvířecích druhů agrese zase o tolik neliší.

1. *fyzická aktivní přímá* (bití);
2. *fyzická aktivní nepřímá* (najmutí agresora);
3. *fyzická pasivní přímá* (fyzické bránění druhému v dosahování jeho cílů);
4. *fyzická pasivní nepřímá* (odmítnutí splnit požadavky);
5. *verbální aktivní přímá* (uražení někoho);
6. *verbální aktivní nepřímá* (rozšiřování pomluv, které druhému ubližují);
7. *verbální pasivní přímá* (odmítnutí s někým jednat či mluvit);
8. *verbální pasivní nepřímá* (nezastat se někoho, je-li nespravedlivě kritizován).

Kohoutek (2002) rovněž zmiňuje, že Arnold H. Buss uvádí čtyři determinanty agrese:

1. *předchozí zkušenost s agresí* - když byl subjekt vydáván situacím, ve kterých byl vyvolán vztek, tím je pravděpodobnější, že bude agresivnější než člověk, který vzteku zažil málo,
2. *historie zpevnění* - agrese se stává zvykem podle důsledku, které vyvolává, čili odměna získaná za agresi vede ke zvyku útočit,
3. *sociální facilitace* - agresi mohou podporovat a provokovat postoje jedinců nebo skupin, lze dodat, že i televizní vysílání, videonahrávky, počítačové hry, styl života v rodině,
4. *temperament* - proměnná temperamentu, které determinují agresivitu jsou: impulzivita, síla reakce, úroveň aktivity a nezávislosti.

Agresivita vzniká ve většině případů postupně, neobjeví se jen tak, z ničeho nic. Může signalizovat obranné postavení, dále může sloužit k dosažení nějakého cíle, může být také prostředkem pro uspokojení základních potřeb jedince. Mladí lidé se v mnohých případech nedokáží se svými negativními pocity (mezi které můžeme zařadit i agresivitu) vypořádat, proto je velmi důležité, aby jim dospělí lidé v jejich okolí s řešením těchto problémů pomohli. K těmto lidem se řadí především rodiče a pedagogové, případně další dospělí lidé, se kterými přichází mládež do styku.

2 ŠIKANA

Agresivita a šikana, nejen mezi mládeží je dle Koláře (2005) vnímána jako celosvětový problém, jelikož ovlivňuje kvalitu života nejen u aktérů samotných, ale také u jejich blízkých. Avšak v důsledku sociálních, zdravotních a také bezpečnostních dopadů, které s agresivitou a šikanou souvisejí, se týká celé naší společnosti. Nesmíme opomenout, že velký vliv na zvládání agrese má správná výchova nejen ze strany rodiny, ale i ze strany školy a zájmových kroužků. Tato problematika narušuje jak mezilidské, tak i rodinné vztahy.

2.1 Vymezení pojmu šikana

Šikanování je zařazováno mezi sociálně patologické jevy, které jsou stále více středem pozornosti a které zasahují stále širší kategorie obyvatelstva. Nejedná se pouze o šikanu mezi dětmi. Slovo šikana pochází z francouzského slova *chicane*, což v překladu znamená týrání, sužování, zlomyslné obtěžování, pronásledování. Jako první, před listopadem roku 1989, zavedl pojem šikana pražský psychiatr Petr Příhoda. V posledních letech se slovo šikana užívá, především u nás, v trochu jiném slova smyslu, a to spíše k označení nešvaru, který se rozmohl v armádě, kde byli nováčci, nazývaní také "bažanti" krutě týráni jak fyzicky, tak i psychicky různými styly ponižování, zneužívání a také vydírání, ze strany tzv. "mazáků". Tyto praktiky z armády se vyskytují již po mnoho let zejména v internátních školách, kde je napodobují učňové, ale i ve věznicích, když nastoupí nový "přírůstek", který je hned na uvítanou surově zbit (Kolář, 2005, s. 16).

Slovem šikana se obvykle myslí opakované ubližování, kdy oběť trpí často celé měsíce nebo i léta. Zásadně mluvíme o šikaně pouze tehdy, když je oběť z nějakého důvodu bezbranná. Většinou se jedná o fyzickou slabost či neobratnost, nebo o to, že agresori útočí ve skupině.

V současné době se však stále častěji píše a mluví o šikaně mezi dětmi ve školním prostředí. Většinou jde o méně závažné ubližování, jež by se však také nemělo podceňovat. Mezi obvyklé a denně běžné projevy šikany patří fackování, kopání, lití vody do aktovky, vyhození čepice z okna, ničení věcí, hrubé nadávky, obnažování atd. Ke školní šikaně dochází většinou v ústraní, kde je přítomna pouze oběť a agresor, či skupina dvou až tří agresorů. Někdy se však také stává, že se týrání spolužáka odehrává ve třídě, za přítomnosti spolužáků, kteří se však nepostaví na ochranu oběti ze strachu, z lhostejnosti. Často se část třídy šikanou

výborně baví. Forma šikany bývá někdy poznamenána sexuálním zájmem, jindy zase rasismem (Říčan, 1995, s. 21-25).

Šikanování je velice závažný, společensky nebezpečný jev, ohrožující oběť fyzicky, ale zejména psychicky. O to fatálnější účinky může toto psychické ubližování mít. Někdy stačí pár ponižujících slov, nadávek, které mohou tomu, komu jsou adresovány, velice negativně změnit život. Být slovně napadán na veřejnosti třeba kvůli svému vzhledu, vzrůstu nebo původu je forma agrese, která zůstává dlouho vryta ve vědomí oběti. To jsou důvody, proč nesmíme šikanu přehlížet nebo zlehčovat. Šikanování je všudypřítomné a může nás doprovázet celý život. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školce a v dalších školách, v zájmových skupinách, na vojně, v zaměstnání (lobbing), v partnerských vztazích, v nemocnicích, například psychiatriích, mezi nájemníky domu, a končí třeba týráním seniorů v rodině nebo v domově důchodců.

Důsledkem šikanování je poškozování zdraví jednotlivce, skupin, včetně rodiny a společnosti vůbec. Někdy je těžké odlišit šikanu od podobných jevů, např. od terorizování celé třídy rváčskou bandou, od vymáhání peněz, od rasového násilí, od vulgárních kanadských žertů apod.

Kolářovy výzkumy (2011) a také praxe naznačují, že jsou na tom nejhůře školy základní, zvláštní, ale také učiliště. Nejvážnější situace v oblasti školství je v průzkumech odhadována v ústavní výchově. Avšak zde žádný přímý výzkum nebyl uveden.

Šikana je od případu k případu různě závažná. Existuje plynulý přechod mezi nevinným škádlením a surovým posměchem, mezi trochu hrubší legrací a vážnou brutalitou, mrzačící tělo i duši. Další nesnází je to, že šikana, a to i velmi závažná, většinou zůstává před dospělými dlouho utajena, často se na ni vůbec nepřijde. A mnohdy i učitelé, kteří tuší, že se v jejich třídě někomu ubližuje, raději o věci nemluví a stojí za tvrzením, že si děti musí věci vyřešit mezi sebou. Navíc většina učitelů vidí v šikaně – někdy právem – svoje selhání, nepřizná ji rodičům a nesvěří se s ní ani kolegům, tím méně řediteli nebo psychologovi.

Říčan (1995) uvádí, že nejspolehlivější údaje o tom, kolik dětí je šikanováno, získáváme mezinárodně uznanou standardní metodou. Je to anonymní dotazník, jehož autorem je norský profesor Dan Olweus. Tímto dotazníkem zjišťujeme, jak často byli v poslední době žáci šikanováni a jak často se dítě samo aktivně zúčastnilo šikanování jiných dětí. Výsledky nejsou jistě úplně přesné, ale rozhodně to nejsou nepodložené údaje. Jejich platnost nám potvrzují různé okolnosti např. s věkem podle výsledku Olweusova dotazníku ubývá obětí, neubývá však agresorů, protože starší děti často šikanují mladší. Obětí i agresorů nacházíme podstatně více mezi chlapci než mezi děvčaty, což také odpovídá zkušenosti. Olweus udává procento šikanovaných i agresorů dvěma způsoby. Podle jednoho způsobu počítá mezi šikanované jen

ty, kteří odpovědí, že je jim ubližováno asi jednou týdně nebo častěji. Podle druhého způsobu sem zahrnuje i ty, kteří odpověděli, že jsou obětmi pouze občas (Říčan, 1995, s. 36).

V posledních desetiletích agresivita mládeže celkově stoupá, a lze předpokládat, že šikany přibývá stejně jako jiné agrese. U nás je šikana mezi školními dětmi stejně aktuálním problémem jako v jiných zemích, avšak tento problém stále roste a stává se aktuálnější (Kolář, 2011, s. 13)

Hlavní nesnází šikany je to, že šikana, a to i velmi závažná, zůstává většinou dlouhou dobu utajena, a často se na ni vůbec nepřijde. Většina učitelů vidí v šikaně své selhání, které je někdy na místě právem, nepřizná ji rodičům a nesvěří se s ní ani kolegům či psychologovi. Mnohdy jsou učitelé toho názoru, že si děti musí problémy mezi sebou vyřešit samy.

2.2 Příčiny šikany a agrese

„Příčiny vedoucí k agresivnímu jednání můžeme rozdělit na vrozené (biologické) a získané (sociální). Každý člověk má k agresivnímu jednání vrozené dispozice. Stejně jako je tomu u jiných vrozených předpokladů, tyto dispozice jsou individuální. Dispozice k agresivitě je v populaci rozložena rovnoměrně. Nejvíce osob má k agresivnímu chování předpoklady průměrné, extrémní varianty (abnormality) mají četnost nízkou. Tyto vrozené dispozice jsou potřebné a užitečné k obraně a uchovávání vlastního teritoria. Také jsou potřebné k vytvoření společenské hierarchie. Získané dispozice souvisejí zejména se sociální, učením. Tolerance společnosti k násilí je různá, míra tolerance souvisí s motivací a s vývojem sociálních normativů v čase (Fišer, Škoda, 2009, s. 59).

Dařílek (2013) popisuje, že ve státech EU došlo k nárůstu nejobvyklejších forem násilí (napadení, loupeže), většinu trestných činů páchají muži, zvýšil se však také počet pachatelů mladších 18 let. O trestných činech informují statistiky, avšak obtížné je hodnocení trendů běžné agrese (nadávky, rvačky apod.), kde máme k dispozici pouze subjektivní zkušenosti učitelů v určitém časovém období na určité škole.

Odhalení příčin agrese může být složité, ale pokud je úspěšné, je pravděpodobnost ovlivnění nebo nápravy agrese vyšší. Šikana má více příčin. Některé jsou zřejmé na první pohled, jiné objevíme teprve tehdy, když jdeme do hloubky problému. Odhalení příčin agrese a šikany může být složité, ale pokud je úspěšné, je pravděpodobnost ovlivnění nebo nápravy agrese vyšší.

Řičan (1995) uvádí pět hlavních příčin šikany a agrese:

Tlak kolektivu

Jedinec je nucen, aby se choval tak, jak společnost očekává; např. chlapec má být mužně tvrdý, nikoliv změkčilý, nemá se bát dostat ránu a v případě potřeby ji i někomu dát. Je-li jedinec pod konstantním tlakem „být takovým, jakým mám být“ a je-li ke své budoucí sociální roli veden, vnímá, že jedinci v tomto procesu slabí jsou zpravidla terčem pohrdání a posměchu.

Touha po moci

Přání ovládat druhého, ať už za účelem prospěchu nebo uspokojení vlastního ega. Touha po moci ovládat někoho jiného je silná i ze zcela racionálních důvodů. Ovládáme-li nějakého jedince, pomůže nám to splnit vlastní přání a dosáhnout jakéhosi uspokojení.

Motiv krutosti

Vidět někoho trpět působí některým jedincům potěšení, aniž by se jednalo o jedince se sklony k sadismu. Tento motiv je často považován za spíše okrajový. Při šikaně je tento prvek osobnosti uspokojen – agresor si vychutnává utrpení druhého.

Zvědavost či experiment

Týrání funguje do určité míry jako pokus. Agresor je zvědavý a zkouší, jak bude druhý jedinec reagovat na ponížení a bolest, jak se projeví jeho strach.

Nuda a touha po zážitcích, po senzaci

Se zvědavostí souvisí i nuda a touha po stále silnějších vzrušujících zážitcích, po senzaci. K týrání bezbranného vede primitivní a zkaženou mysl při nedostatku soucitu a mravních zábran) prostě touha bavit se, mít nějaké to vzrušení.

K těmto pěti příčinám pak Dařílek (2013) dodává další typ:

Sociální a kulturní příčiny, kde tato oblast představuje široký záběr příčin, proto popisuje jen ty nejdůležitější.

a) Rodina

Rodina se stává příčinou agrese u dětí, pokud jsou její funkce nějakým způsobem narušeny. Můžeme také sledovat nárůst neúplných rodin, což má za následek nedostatek mužských vzorů zejména pro mladé chlapce. Ukazuje se, že nejvyšší výskyt agrese se objevuje v rodinách, kde existují tvrdé výchovné techniky a v rodinách liberálních, které nestanoví žádné nebo jasné hranice chování a v rodinách, kde rodiče přímo podněcují děti k násilí.

b) Škola

Škola může svými požadavky a nevhodným systémem výuky, známkováním a tresty vyvolávat negativní vztahy ke škole, odpor ke škole, k učitelům, a vzdělávání vůbec. Výsledkem může být agresivní řešení této situace ze strany žáků, které se může projevit zvýšenou agresí a šikanou vůči žákům i učitelům. Struktura učiva většinou představuje zdroj neustálé frustrace, učivo je složitější a je ho více a žáci musí vynaložit stále více úsilí na jeho zvládnutí, přičemž úspěch je čím dále méně zaručen.

c) Skupina vrstevníků

Tyto skupiny mohou mít již vypracované a stanovené normy agrese (gangy), které potom členové v rámci skupinové dynamiky realizují. Ve skupině se také mohou vytvořit agresivní normy v rámci rozvoje šikany (žáci, kteří nebudou plnit příkazy, budou napadeni apod.). Skupinové agrese bývají jedny z nejbrutálnějších agresí. Dokonce školní šikany mají brutálnější fyzické formy než např. mobbing nebo bossing.

d) Média

Mediální násilí lze dle Martínka (2009) považovat za jednu z nejzávažnějších příčin agresivního chování u dětí a mládeže. Je faktem, že média mají velkou moc ovlivňovat myšlení, jednání i citění lidí. Prostřednictvím televize lze manipulovat s informacemi, zjednodušovat realitu, jednoznačně upřednostňovat některé názory.

Agrese shlédnutá v televizi může zároveň sloužit jako vzor vhodný k napodobení – malé dítě má poměrně nízkou rozlišovací schopnost v tom, co je možné a co ne, co je skutečné a co je fikce. Časté pozorování násilí upevňuje přesvědčení dítěte, že agrese je přípustná, povolená a pomocí ní může řešit konflikty, do kterých se během života dostane. Agrese, která je ve filmu prezentována jako morálně ospravedlnitelná, neboť oběť si zaslouží, aby byla napadena, většinou vyvolává u jedince agresivní chování. Navíc u dětí, které vnímají svět zjednodušeně, musíme počítat s tím, že neporozumí jemným nuancím významu, jenž je sdělován násilnickou scénou – jejím obsahem

Děti se zaměřují pouze na vnější podobu agrese, nechápou však záměr, proč se agresor tak chová. Často si neuvědomuje, od jak raného věku předkládáme dětem vzory agresivního chování přes televizi, DVD, počítač. Jako známý příklad bych uvedla příběhy Toma a Jerryho. Příběhy těchto dvou postav v nás dospělých vyvolávají smích, a připadají nám legrační. Mnohdy si však neuvědomujeme, jakým způsobem se k sobě kočka a myš chovají. Tento příběh je plný agrese a násilí. V každém příběhu je tělo kocoura či myši nějakým způsobem zdeformováno. Problémem je fakt, že jejich těla jsou během krátké doby vrácena do původní podoby a zvíře nadále funguje nepoškozené. Malé dítě rozlišuje dobro a zlo především na zrakové úrovni a právě rozlišení dobra a zla není v těchto příbězích plně

definováno. Daleko zhoubnější vliv však mají na dítě filmy s akčním nábojem. Scény ve filmu se střídají velice rychle a psychická vybavenost dítěte není připravena je spolehlivě odlišit. Film pak dítěti splývá a do popředí se dostávají scény emočně zbarvené – tzn. scény plné křiku, násilí a krve, které se pak dostávají do jeho vědomí, to si je fixuje a stávají se jeho vědomostní výbavou (Martínek, 2009, s. 78-79).

Příčiny bývají převážně přítomny v sociálním prostředí, a proto jsou označovány za sociální toxiny a jedy. Důležité je, že se vyskytují v sociálním prostředí dítěte a to ve velmi časných fázích jeho života. Můžeme říci, že na rozvoji sociálně patologického chování se spolupodílí řada sociálních toxinů a určit pořadí jejich významu a důležitosti je nemožné s ohledem na rozdílné kultury rodinného života a tradice stejně tak jako odlišnou charakteristiku osobnosti dítěte. Existuje několik příčin šikanování, které se dělí do skupin: příčiny celospolečenské, individuální predispozice, rodinné predispozice, ekologické predispozice, kulturní predispozice a jako poslední skupinou jsou predisponující životní okolnosti (Vaníčková, 2002, s. 4).

Nejsilnějším faktorem, který ovlivňuje vznik agrese a šikany, jsou osobnostní charakteristiky členů skupiny. Podstatná je také osobnost autority, pod kterou skupina spadá, např. nadřízený, učitel, rodič. Nevhodné chování autority může být dokonce impulsem ke vzniku šikany nebo jejím podpůrným faktorem. Pouze ve strukturách, v nichž je šikana tradicí (armáda, vězení, ale i školská zařízení, v nichž není šikana dlouhodobě řešena), ustupuje profil osobnosti do pozadí. Šikana se objevuje převážně tam, kde je kolektiv uzavřeným celkem, z něhož nelze kdykoliv beztrestně vystoupit (Říčan, 1995, s. 45). Velice důležité je důkladně pátrat po příčinách, proč se agresor chová, tak jak se chová a proč se dítě dostalo do pozice oběti. Je logické, že teprve na základě analýzy příčin se může podařit řešit případy šikany opravdu kauzálně.

2.3 Druhy šikany

Pro účinnou pomoc nám nestačí vnější pohled na šikanování, kdy se opřeme o nejnápadnější zřetelné projevy násilí a posoudíme, zda jsou přítomny významné znaky šikanování jako je záměrnost, opakování, nepoměr sil a samoučelnost agrese. Vyšetření i náprava vyžadují znalosti vnitřního rozměru šikanování. Naší schopnosti uvidět varující signály napomůže členění vnějších projevů šikanování.

Podle Koláře (2011) členíme projevy šikanování dle tzv. trojdimensionální mapy na:

- 1) přímé a nepřímé
- 2) fyzické a verbální
- 3) aktivní a pasivní

Kombinacemi těchto tří dimenzí vznikne osm druhů šikanování. Právě díky této citlivé klasifikaci lze dobře postihnout odlišnosti u různých typů šikanování (např. mezi dívkami a mezi chlapci).

- 1) *fyzické přímé aktivní* (např. škrcení, kopání, fackování),
- 2) *fyzické aktivní nepřímé* (např. „kápo“ pošle někoho, kdo oběť zbije, oběti jsou ničeny věci),
- 3) *fyzické pasivní přímé* (fyzické bránění oběti v dosahování jejích cílů, např. oběť se nemůže posadit do lavice),
- 4) *fyzické pasivní nepřímé* (odmítnutí splnění požadavků, např. agresor odmítne oběť na její žádost pustit ze třídy),
- 5) *verbální aktivní přímé* (např. nadávání, urážení, zesměšňování),
- 6) *verbální aktivní nepřímé* (např. rozšiřování pomluv, symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách),
- 7) *verbální pasivní nepřímé* (např. neodpovídání na pozdrav),
- 8) *verbální pasivní nepřímé* (spolužáci se oběti nezastanou, je-li oběť obviněna z něčeho, co udělal agresor)

Další rozměr šikanování je již vnějšímu pohledu nepřístupný. Jde o vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí. Tento nesymetrický a nesvobodný vztah má za úkol skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého. Agresor na úkor zahnání svého strachu ovládá, znásilňuje a šikanuje oběti. Toto chování mu přináší pocit nadřazenosti a absolutní moci. Díky této pozici si následně vychutnává strach oběti, tento čin jej stále více ovládá a je veden ke stupňování utrpení oběti.

Stupňování brutality agresora vede u oběti nečistě k prolomení křehké obrany vůči tělesné a psychické bolesti. Zpravidla to v oběti rozpoutá sebezničující síly, které jdou na ruku mučitel. Následkem může být až extrémní forma závislosti – identifikace s agresorem: oběť považuje agresora za kamaráda a obdivuje ho. Poslouchá ho na slovo a odezírá, co má udělat.

Kolář (2011) dále ještě popisuje, že vztah agresora a jeho oběti je podobný jako u boxerů v ringu, kde jeden má výraznou převahu: slabší, kterému docházejí síly, se pokouší zaklesnout do agresivnějšího soka, obejmout ho, být mu co nejbližší, protože tak mu nehrozí, že jej

agresor přímým úderem srazí k zemi. Útočník a šikanovaný jsou na sobě závislí, potřebují se, jejich chování se vzájemně posiluje, je komplementární. V praxi se vyskytuje nejenom oboustranná, ale i jednostranná závislost. A to jak ze strany týraného násilníka, tak i oběti. Vztah těchto lidských bytostí je však vždy nerovnoprávný.

2.4 Specifické formy šikanování

V dnešní době existují některé druhy šikany, na které si musíme dát obzvláštní pozor. A to i přesto, že podstata léčby tohoto zla vychází z vnitřních a skrytých zákonitostí, nikoli z nápadných vnějších rozdílů. Formy šikanování mají doplňující, nicméně nezanedbatelný charakter. Jaké formy šikan skrývají překvapivé nároky na naši osobnost a vyžadují modifikaci vyšetřovacího postupu? Kolář (2005) uvádí dvě skupiny šikan.

a) **Syrové a nezakryté ohrožení bazální potřeby bezpečí pedagoga**, útok na jeho integritu. Většinou se jedná o fyzicky extrémně brutální šikany, kterých se staneme náhodnými svědky a s nimiž jsme konfrontováni neočekávaně. Může jít i o podobu sexuálního násilí a ponížení, která nás uvede do rozpaků a vyvolá pocit nemožnosti.

b) Druhá skupina zahrnuje nějakou **změnu v základním schématu šikanování**, což vede ke komplikacím ve vyšetřování i léčbě. Jde o systémovou odlišnost v organizování života ve škole a malou míru propojenosti šikany se školou:

Šikana v uzavřených zařízeních

Jde o šikanu v uzavřených zařízeních, jako jsou například učňovské internáty a pastřáky. Zde velmi často prorůstá parastruktura násilí do oficiální pedagogické struktury a kde šikana dosahuje dokonalé podoby.

Šikanování ve škole se zvláštní organizací výuky

Zvláštnosti v organizaci výuky nezřídka podmiňují počet nakažených skupin šikanováním. Může k němu docházet nejen v kmenové třídě, ale i propojených třídách apod.

Rasově motivovaná šikana

Mluvíme o ní tehdy, když je násilí ospravedlňováno konkrétní ideologií. Sem patří šikana s rasovým „nátěrem“, když oběť je týrána kvůli své rase, barvě pleti, národnosti nebo etnickému původu. Obětí rasové šikany se může stát prakticky kdokoli. Na běžných školách jsou to většinou žáci patřící k národnostním menšinám (Rómové, Slováci, Vietnamci, Poláci apod.). Na školách, kde bývá větší množství Rómů, se obětí stávají Češi.

Šikana umocněná drogou

Jde o šikanu, kdy agresori jsou bezprostředně ovlivněni alkoholem nebo jinou budivou drogou, např. pervitinem. Jde o drogy, které podporují agresivitu.

Šikana, kde vlivní ochránci brání nápravě

Diagnostické a léčebné úsilí je komplikováno silným mocenským a ekonomickým postavením rodičů, příbuzných či známých agresorů. Jedná se vyšší postavení ve škole, ve městě, na kraji nebo je vlivným finančním mecenášem školy.

„Dobrovolné“ otročení

Děti jsou zotročovány „dobrovolně“ prostřednictvím peněz manipulátora třídy. Ony samy se aktivně domluví a sepišou seznam, kdo, kdy a jakou službu poskytne za domluvený obnos vládci třídy. Jedná se třeba o nošení tašky, oblékání kabátu, kupování svačiny, psaní úkolů apod.

Sexuální šikana

V popředí šikany je sexuální násilí. Někdy bývá iniciátor a hlavní mučitel deviantní osobnost, například sexuální agresor.

Šikana v rámci integrace

Handicapované dítě, které mělo být integrováno mezi nepostižené děti, je vystaveno šikaně.

Každá z těchto šikan může rozvrátit naši správně nasměrovanou pomoc. Přitom se mohou oba tyto typy šikan vzájemně doplňovat a kombinovat.

2.5 Stadia šikanování

Dalším pohledem na tento problém je jeho pochopení jako onemocnění celé skupiny. Šikanování se děje v kontextu vztahů nějaké konkrétní skupiny, není nikdy pouze záležitostí agresora a oběti. Vztahy při šikaně mají svoji vnitřní dynamiku a svůj zákonitý vývoj. Směřují od zárodečné podoby tzv. ostrakismu k nejvyššímu, pátému stupni systémového ničení pozitivních vztahů mezi členy skupiny.

Zdeněk Martínek (2009) charakterizuje pět stupňů onemocnění:

První stadium: zrod ostrakismu

V každé školní skupině se vždy objeví jednotlivci, kteří jsou nejméně oblíbení, nacházejí se na tzv. sociometrickém chvostu. Všichni jedinci, kteří se dostanou na tento chvost, zakoušejí prvky šikanování, tzv. ostrakismus.

Jde o mírné převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře – je neoblíbený a není uznáván. Ostatní ho odmítají, pomlouvají ho, nebaví se s ním a dělají na jeho účet legrácky.

Druhé stadium: fyzická agrese a přitvrzování manipulace

V náročných situacích začnou ostrakizovaní žáci instinktivně sloužit jako ventil. Spolužáci si na nich odreagovávají své nepříjemné pocity (z očekávané písemné práce, z konfliktu s učitelem apod.) Jedná se o tzv. scapegoating, v němž jde o upevnění soudržnosti skupiny na účet obětního beránka.

V jedné třídě se sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své „přirozenosti“ používají násilí pro uspokojování svých potřeb.

Velmi nepříznivou variantou je situace, kdy násilí začne praktikovat sociometrická hvězda, vůdce skupiny pro obveselení okruhu svých obdivovatelů. Další vývoj závisí na míře pozitivního zaměření a postojích žáků k šikanování.

Třetí stadium: klíčový moment – vytvoření jádra

Jestliže se nevytvoří opatření proti těmto manipulacím a počáteční fyzické agresii, skupina agresorů začne spolupracovat a systematicky šikanovat nejvhodnější oběti. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii na nejnižší pozici.

Čtvrté stadium: většina přijímá normy agresorů

Pokud není ve skupině silná a pozitivní podskupina, činnost agresorů může bez odporu pokračovat. Normy a jednání agresorů je přijato většinou a šikanování začíná probouzet i mírné a ukázněné žáky k akci.

Páté stadium: totalita neboli dokonalá šikana

V tomto stadiu jsou normy agresorů přijaty, respektovány všemi, a dojde k plnému nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. stadia vykořisťování. Žáci se rozdělí na dvě skupiny (otrokáře a otroky).

Otrokáři využívají na otrocích všechno, co je využitelné od materiálních hodnot po jejich tělo, city, rozumové schopnosti, školní znalosti apod. Agresoři ztrácejí poslední zbytky zábran a jsou nuceni k opakovanému násilí. Otroci řeší tyto situace únikem do nemoci, neomluvenou absencí, odchodem ze školy, zhrouť se, případně se pokusí i o sebevraždu.

Znalost vnitřního vývoje šikanování nám umožňuje respektovat stupně obtížnosti léčby, diferencovat pomoc a promyšleně volit diagnostické a terapeutické postupy.

Šikana je velice závažný problém, který nelze jen tak jednoduše odstranit. Můžeme jej odstranit doslova léčbou celého organismu. Nepomůže nám, když budeme šikanu odsuzovat či ji přehlížet. Především je potřeba jí rozumět. Bohužel, neexistuje jednotný recept, který by nám pomohl, jak na ni, a jež by byl vždy použitelný pro každou situaci.

3 PROTAGONISTÉ ŠIKANY

Do procesu šikany jsou kromě obětí a agresorů zainteresováni i jiní aktéři. Svůj význam zde hrají i osobnosti pedagogů, svědci šikany, rodiče zúčastněných (především obětí a agresorů) a neméně také instituce, kde k šikaně došlo. Za nejvýznamnější rizikové faktory spouštějící šikanu můžeme považovat osobnostní charakteristiky jejich iniciátorů, obětí a jejich vzájemný vztah. Existují však i jiné spouštěcí možnosti. Děje se tak například v rámci zaběhnutých tradic v učňovských internátech, dětských domovech, výchovných ústavech, věznicích a dříve i ve výkonu vojenské služby.

3.1 Agresoři – původci šikany

Pokud jde o fyzickou stránku agresora, není těžké uhodnout, že půjde o konstitučně silné a fyzicky vyspělé jedince, kteří jsou silní a obratní a to zvláště pokud jde o chlapce. Není to však podmínkou. Inteligence spojená s bezohledností a krutostí může vyvážit nedostatek tělesné síly a agresor tak může pro svůj záměr získat skupinu, proti které je oběť bezmocná.

Pokud jde o duševní vlastnosti, je třeba vyvrátit dosti rozšířený omyl, že totiž typický agresor si šikanou „kompenzuje mindrák“, že je navenek tvrdý právě proto, že trpí pocity méněcennosti, závidí svým druhům úspěchy ve školní práci, že se cítí nešťastný a lze mu pomoci, jestli porozumíme právě této nebo nějaké jiné jeho skryté bolesti. Takových agresorů je nejvýše pětina. Výzkumy opakovaně ukázaly, že agresor má sice v průměru o něco horší prospěch než ostatní děti, nebývá to však příčinou jeho násilnictví (Říčan, 1995, s. 23).

Šikany se většinou dopouštějí neúzkostní chlapci a děvčata, kteří jsou zároveň i sebejistí, avšak raný duševní vývoj mnoha z nich byl poškozen nevhodnou výchovou. Pro šikanující děti je typická touha ovládat druhé, touha dominovat a prosazovat se. Urazí se velice snadno a mají sklon vidět agresi i tam, kde žádná není.

Podle Říčanova výzkumu rodinných vztahů v rodinách dětí, jež se dopouštěly šikanování ve věku přibližně dvanácti let, zjistil nejsilnější souvislost mezi chováním otce k dítěti a účastí na šikaně. Agresoři z tohoto výzkumu měli nepřátelské, chladné otce, kteří zároveň brzdili autonomii dítěte. V tomto výzkumu však chybělo zaměření na rodinné vztahy v raném dětství dětí, ve kterém předpokládáme rozhodující vliv mateřské výchovy.

Michal Kolář (1997) rozlišuje tři typy agresorů:

1. typ – Agresor hrubý, fyzický

Je charakterizován jako hrubý, primitivní, brutální a impulsivní, se silným energetickým přetlakem, který druhé zastrašuje. Provází ho kázeňské problémy, narušený vztah k autoritě, někdy zapojený do skupin, které páchají trestnou činnost. Šikanuje masivně, tvrdě

a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních. U tohoto typu agresora je častý výskyt agrese a brutality i u jeho rodičů. Jako by agresori násilí vraceli nebo ho napodobovali.

2. typ – Agresor jemný, kultivovaný

Druhý typ je velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu. Na první pohled nic nenasvědčuje tomu, že by nebyl v pořádku. Násilí a mučení je cílené a rafinované. Oběť trápí většinou někde stranou, třeba na záchodě, aby ho druzí neviděli. Časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky.

3. typ – Agresor srandista

Třetím typem agresora je žák oblíbený, vlivný, s dobrým prospěchem, s výborným sociálním chováním. Charakterizován jako „srandista“. Umí si získat kantory, je vlivný, zábavný, optimistický, dobrodružný, rád pořádá "představení" s obětí a občas k tomu má i "své" lidi. Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. V jeho rodině není na první pohled znát zřejmá patologie, rodiče ho mají rádi, "pouze" jsou hodně zaměřeni materiálně a konzumně, v rodině chybí duchovní a morální rozměr.

Zdeněk Martínek (2009) dodává čtvrtý typ:

4. typ – Agresor spouštějící ekonomickou šikanu

Čtvrtým typem agresora jsou většinou děti, jejichž rodina ve výchově preferuje nadbytek materiálních věcí. Rodiče svého potomka maximálně podporují, aby nezaostával ve společnosti. Chtějí, aby byl co nejlepší a to za každou cenu. Tyto děti mají nadbytek všeho, co si mohou přát, avšak od rodičů chybí cit a opravdové rodičovské souznění. Není jim umožněno zažít stav, ve kterém by museli po něčem toužit delší dobu. Jestliže nemusí po něčem toužit, nedokáží si rovněž ničeho vážit. Pokud si dítě neumí vážit materiálních věcí, těžko si pak bude vážit mezilidských vztahů. Majetek potom slouží k rozvrstvení vztahů ve třídě, kde hlavní místo nezastávají děti, které něco umí, ale děti, které vlastní nejmodernější věci.

Rodiče agresora mají podstatný podíl na chování svého dítěte. Proto je spolupráce školy a rodičů naprosto nezbytná, i když jde mnohdy o nepříjemné situace. Důležité je, aby dítě pocházelo z rodiny, která je ochotná spolupracovat a která dá dítěti najevo svůj negativní postoj vůči násilí, popřípadě mu uloží trest, aby nesl následky za své chování. Častější jsou však případy, kdy rodiče své dítě chrání a nepřipustí, že by se mohlo takového chování dopouštět.

3.2 Motivy šikanování

U agresorů se vždy vyskytuje krutost, která zračí skvělý pocit z utrpení a ponižování šikanované oběti, a také silná touha po moci. Tyto dva motivy lze považovat za hlavní motor konání agresorů. K tomu, aby někdo ubližoval, existují ještě další motivy, které se ke krutosti a touze po moci přidávají nebo je i předbíhají a vytvářejí společně komplikované motivační struktury.

Kolář (2011) zmiňuje šest motivů šikanování:

- *Motiv upoutání pozornosti* – agresor touží být středem zájmu, dělá tedy všechno proto, aby získal obdiv a přízeň spolužáků.
- *Motiv zabíjení nudy* – šikanování přináší citově prázdnému tyranovi vzrušení, poskytuje mu podněty, které ho uspokojují a najde konečně to, co ho baví.
- *Motiv „Mengeleho“* – zde si agresor chce vyzkoušet, jaké trýznění a traumatizování jeho oběť vydrží.
- *Motiv žárlivosti* – žáci závidí dobrému žákovi přízeň učitelů, a tak se mu mstí. V bibli můžeme tento důvod vedoucí k šikaně nalézt v příběhu Josefa jeho bratří.
- *Motiv „prevence“* – bývalá oběť chce předejít svému týrání a na novém působišti začne pro jistotu sama šikanovat, případně se rychle přidá k nějakému agresorovi.
- *Motiv vykonat něco velkého* – někteří násilníci jsou odsouzeni k celkové neúspěšnosti, včetně školní. Šikanováním dokážou sami sobě, že jsou schopni výkonu, a nepohlíží se na ně jako na neschopné. Při šikanování se oni sami stávají příčinou významného děje.

Souvislosti s těmito motivy a agresorem můžeme vidět s výskytem častější těžké deprivace v rodině nebo náhradní rodinné výchově. Pokud dítě nemá uspokojeny základní potřeby, jakými jsou láska, osobní respekt nebo pocit bezpečí, může se projevovat právě těmito motivy šikanování.

3.3 Agresorovy metody k získání moci

Iniciátoři šikanování používají ve svůj prospěch násilnou indoktrinaci – kombinaci metod vymývání mozku a psychické manipulace, která nabývá až charakteru hypnózy. Tato kombinace zjevných a skrytých metod k získání moci má drtivou sílu. Jestliže nepomůže odborník, nebo speciálně vycvičený pedagog, vede často ke zlomení samostatného myšlení a jakéhokoliv odporu ostatních žáků (Kolář, 2005; s. 80, 81).

Martínek (2009) uvádí dva typy metod:

Vymývání mozku (brainwashing)

Fyzické násilí a vyhrožování jsou hlavním nástrojem agresorů ke zlomení a podřízení spolužáků. Oběti jsou vystaveny systematickému násilí, což má za následek i poruchy spánku nebo psychosomatické potíže (bolesti břicha, hlavy apod.). Agresor vnutí obětem postoje, způsoby myšlení a jednání, které by samy dobrovolně nepřijaly.

Tento termín vymývání mozku použil dle Martínka (2009) novinář Edward Hunter při líčení osudu vojáků zajatých v korejské válce, kteří v důsledku systematického mučení změnili náhle své názory a přiznávali se i ke smyšleným zločinům. Obdobně fungovalo mučení v politických procesech padesátých let u nás, ale i v dávné historii, například při procesech s templáři ve Francii.

Psychická manipulace, nabývající až formy hypnózy

Agresori používají ve větší nebo menší míře (hlavně v pozdějších etapách šikanování) psychickou manipulaci nebo „myšlenkovou převýchovu“. Na pohled nenásilně přesvědčují – podvádějí a manipulativně řídí spolužáky k nesvobodným rozhodnutím. Žáci považovaní za kořist si nechávají odejmout svobodnou volbu rozhodování, ale nejsou si toho vědomi. Tímto se vytváří bludný kruh, protože následkem manipulace je omezeno samostatné myšlení, upevňován souhlas s agresory a jejich podpora.

Kombinací vymývání mozku a psychické manipulace je hra dvou agresorů na „hodného a zlého“. Jeden systematicky týrá oběť, a druhý se jí zastává. Přitom se oba dobře baví. Někdy ochránce za svou pomoc vyžaduje finanční odměnu. Hodný agresor je obětí ctěn a obdivován za dobrotu a statečnost. Když se takové šikanování odhalí, oběť se laskavého agresora zastává, prezentuje ho jako bojovníka proti šikaně a nesouhlasí s jeho potrestáním.

3.4 Oběti šikany

Oběti šikany se může stát prakticky kdokoliv. Šikana hrozí například dítěti, které přijde do nového kolektivu, který je sehraný. Dítě se většinou stává předmětem nepřátelské skupiny pro svoji přednost, pro dobré vycházení s učitelem. Častěji se však stávají terčem děti, které mají nějaký handicap. Nejjednodušší a nejlogičtější riziko spočívá v tělesné slabosti a neobratnosti oběti při fyzickém střetnutí. Dítě často trpí celé měsíce nebo i léta, šikana ho poté může provázet i v novém prostředí. Pohrdání skupiny vedoucí k šikaně může poskytnout i dítě ze

sociálně slabší rodiny, jehož rodiče nemají dostatek financí na nejnovější módní trendy. Dalším důležitým faktorem v šikaně je také rasová odlišnost.

Přesto na školách existují „typické“ oběti, které jsou opakovaně týrané. V žádném případě to nejsou defektní jedinci. Jsou to pouze „nejslabší ze slabých“. To znamená, že vůbec neumějí skrývat strach a využívat strachu druhých. Nejsilnějším „magnetem“ chronicky šikanovaných obětí je jejich příliš viditelná bojácnost a zranitelnost, které bývají v důsledku předcházejících zkušeností z vymýváním mozku vystupňovány do krajnosti. Důležitá je i jejich vrozená „slabá“ reaktivita v zátěžových situacích. Na rozdíl od agresorů ve střetech ztrácejí hlavu, propadají panice, hrůze, malomyslnosti, výčitkám svědomí, přílišné sebekritičnosti. V tomto smyslu žáci, kteří jakoby přitahují násilí, nemusejí být vždycky fyzicky slabí, nemusejí mít tělesný handicap. Zpravidla však bývají méně zdatní než agresori. Existují také určité charakteristiky, které zvyšují riziko, že někdo bude šikanován. Oběti bývají často nějakým způsobem oslabené – mívají tělesný či psychický handicap, liší se od skupinové normy a jsou v menšině. Silní žáci se snaží, aby zpozorovaného oslabení zneužili ve svůj prospěch. Z tělesných handicapů se poměrně často vyskytuje malá fyzická síla, obezita, tělesná neobratnost, nějaká mimořádnost ve vzhledu (např. následky po operaci rozštěpu). K psychickým znevýhodněním řadíme například hyperaktivitu s poruchou pozornosti (ADHD), specifické poruchy učení (dyslexie, dysortografie) a opožděný duševní vývoj. Poslední z jmenovaných psychických znevýhodnění se projevuje dezorientací v sociálních vztazích, naivitou, těžkopádností, závislostí a zvýšenou sugestibilitou. U těchto jedinců je potom zvýšené riziko zesměšňování, ponižování a později tvrdé šikany (Říčan, 1995, s. 35 – 36).

Riziková situace „mentálně nejslabšího žáka,“ se vyskytuje na všech typech škol. Oslabení, která obnažují dítě pro agresi silných, je celá řada. Může se jednat o depresivní stav nebo vyčerpání po dlouhodobé nemoci, ale i o socioekonomický status rodičů.

Kolář (2011) uvádí pět typů obětí:

1. oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem
2. oběti „silné“ a nahodilé
3. oběti deviantní a nekonformní
4. šikanovaní žáci s životním scénářem oběti
5. oběti bez přátel
6. oběti s jedním přítelem

Martínek (2009) zahrnuje do kategorie oběti i jednu speciální skupinu dětí. Děti učitelů, kteří učí na stejné škole nebo dokonce učí vlastní děti. Pozice těchto dětí je na škole obtížná, nikdo z žáků jim moc nevěří a jsou neustále terčem hodnocení a srovnávání výkonu s ostatními žáky. Doporučuje neučit vlastní děti a dát je na jinou školu.

Co se týče psychických vlastností, bývá typická oběť šikany velice tichá, citlivá a plachá. Při sebemenším škádlení reaguje tak, že se stáhne, ustoupí. Mívá většinou nízké sebevědomí, těžko se prosazuje mezi vrstevníky, má sklon pocítovat zahanbení bez dostatečného důvodu, podřizuje se ostatním. Oběti se snadno stává dítě, které se ukáže jako velmi citlivé k běžnému posměchu, které snadno ztratí sebekontrolu a jehož chování poskytuje aktérům, a jejich okolí, zábavnou podívanou.

Tyto děti se vyznačují zvýšenou citlivostí a opatrností již od raného dětství. Tyto vlastnosti mají patrně vrozený temperamentový základ. Souvisejí patrně i s tím, že mají poměrně blízký vztah ke svým matkám. *„Oběti se snadno stává outsider třídy, dítě osamělé, bez kamarádů, neschopné se přidružit, podělit se o hračku, neschopné zaujmout, poskytnout citovou odezvu; dítě s protivným chováním, neschopné vzbudit a udržet si sympatie dětí – i dospělých. Oběti mívají také odmítavý vztah k násilí, například ve rvavých sportech (hokej, fotbal, box atd.), kterým se vyhýbají, ačkoli právě jim by často velmi prospělo, kdyby se v takových sportech trochu otrkaly. Část obětí šikany provokuje agresi svým útočným chováním, kterým ostatní děti dráždí. Jde o slovní, případně i fyzické dorážení na ostatní, kteří mohou být i fyzicky zdatnější nebo starší. Zvláštní skupinu tvoří oběti, které jsou současně také agresory. Zúčastňují se, zvláště ve skupině, šikanování jiných. Tyto děti bývají často neoblíbené v kolektivu“* (Říčan, 1995, s. 37-38).

Utrpení obětí dříve nebo později skončí. V dospělosti šikaně obvykle uniknou, protože na rozdíl od školních let mají možnost vybrat si prostředí, ve kterém se budou pohybovat. Pokud však byly šikanovány dlouho a těžce, zůstávají na jejich osobnosti šrámy, v podobě sklonu k depresi a k pochybám o sobě samém, k pocitům méněcennosti. Nikdo jim také nenahradí šťastné dětství, které mohly prožít, stejně jako poznání a zkušenosti, které by získaly za příznivějších podmínek.

4 PREVENCE ŠIKANY A AGRESE

Podobně jako je tomu u většiny nemocí, i o šikaně platí, že je mnohem snadnější, účinnější a levnější zlu předcházet, než je později (možná už příliš pozdě) odstraňovat nebo proti němu bojovat. To platí jak pro školní, tak pro rodinnou výchovu. Prevence šikany je na místě jak tam, kde k ní dosud nedochází, resp. kde nebyla upozorována, tak i tam, kde k ní prokazatelně došlo, kde byla uplatněna opatření k bezprostřední nápravě a kde jde nyní o odstranění hlubších příčin a o to, aby se problémy neopakovaly.

Stanislav Bendl (2003) uvádí tři základní typy prevence. Primární prevence se uplatňuje v případech, kdy zatím k šikaně nedošlo. Spočívá v harmonické výchově osobnosti, v dostatečné informovanosti o šikaně, která je důležitá nejen pro děti, ale také pro rodiče a celou veřejnost. Sekundární prevence nastupuje v situacích, kdy už k šikaně došlo a kde již musí být použita nápravná opatření. V podstatě předcházíme tomu, aby se problémy již neobjevily. Patří sem například včasná diagnostika, bezodkladné šetření šikany, vhodná pedagogická opatření, rozhovor s rodiči oběti a agresora, včetně výchovné práce s agresorem, jednání s ostatními rodiči a kolektivem. Terciární prevence v současné době prakticky neexistuje, ale je potřebné do budoucna o ní začít uvažovat, jelikož následky pokročilejších šikan nejsou zanedbatelné a vyžadují odbornou péči.

Prevencí nemyslíme pouze předcházení šikanování, ale i jeho řešení na všech úrovních vnitřního vývoje. Jde tedy o vybudování ucelené ochrany dětí a dospívajících před týráním spolužáků. Jak by takováto prevence měla vypadat, ukazuje následující schéma, které uvádí Kolář (2011).

- 1) Pedagogická komunita, která posiluje imunitu školních skupin a celých škol proti onemocnění šikanováním.
- 2) Specifický program proti šikanování jako dílčí součást školní komunity, který dokáže případné onemocnění brzy detekovat a účinně léčit.
- 3) Odborné služby rezortu školství, tvořené pedagogicko – psychologickými poradnami, středisky výchovné péče, speciálněpedagogickými centry, diagnostickými ústavy apod., jejichž úkolem je umět řešit pokročilé šikany a vůbec poskytnout servis v oblasti prevence šikanování.
- 4) Spolupráce škol s odborníky z jiných rezortů a nestátními organizacemi zabývajícími se prevencí šikanování. Patří sem například spolupráce s kriminalisty pro mládež, sociálními kurátory, dětskými psychiatry, zejména při brutálních a kriminálních šikanách.

- 5) Pomoc a podpora MŠMT a krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování.
- 6) Kontrola škol ze strany České školní inspekce, MŠMT a krajských úřadů, jak jsou připraveny ochránit žáky před šikanováním.
- 7) Monitorování situace a zabezpečování ochrany práv dětí nevládními organizacemi, jako je například Nadace Naše dítě a Linka bezpečí, Amnesty International v ČR, občanské sdružení Společenství proti šikaně.

Tento model se zaměřuje na přístupné roviny školních příčin a podmínek. Hlubších zdrojů šikanování se dotýká velmi omezeně, například prostřednictvím mravní výchovy. Škola nemůže bezprostředně odstraňovat destruktivní vlivy zvenčí, může k nim pouze přihlížet při hledání určité ochrany žáků na své půdě. Takto pojatá prevence vychází z dosavadních možností školství, nevyžaduje žádné další instituce a nepotřebuje ani nové lidi. S čím však nezbytně počítá, jsou vyškolení specialisté v jednotlivých vrstvách prevence. Patří mezi ně zejména školní metodik prevence nebo výchovný poradce, okresní metodik preventivních aktivit, krajský školský koordinátor, školní inspektor, odborník ministerstva školství.

4.1 Hlavní zásady prevence šikany

Říčan (1995) tvrdí, že nebezpečí šikany můžeme snížit především uplatňováním hlavních zásad, které všeobecně prospívají duševnímu i mravnímu vývoji dítěte a pomáhají vytvářet dobré vztahy jak v rodině, tak i ve škole:

Solidarita se slabými jako základ řízení třídy

Učitel, má-li udržet kázeň dětí ve třídě, by měl být milován nebo být dětem alespoň do jisté míry sympatický, potřebuje mít jejich respekt jako osobnost. Měl by se zaměřit na podporu outsiderů, všimnout si dětí plachých, úzkostných, nějak handicapovaných, méně sympatických a izolovaných. Dále pracovat na posilování jejich sebevědomí povzbuzením a dát jim příležitost v něčem vyniknout, zapojit je do společné činnosti a tím jim umožnit lépe zapadnout do kolektivu.

Podpora autority učitele

Zvýšení a obnovení autority učitele a školy jako celku je nezbytnou podmínkou toho, aby škola řádně plnila své poslání a dokázala se vypořádat s negativními jevy jako je šikana. Autorita předpokládá důvěru mezi tím, kdo rozhoduje, a mezi tím, kdo se podřizuje. Důležité tedy je, aby třídní učitel měl co největší podíl na výuce a co největší podporu ředitele.

Posílení demokracie ve třídě a ve škole

Demokracie se posílí tím, že se učitel ptá dětí na jejich názory a přání. Měl by umět trpělivě naslouchat a dávat dětské skupině možnost volby. Umožnit žákovskou samosprávu,

informovat rodiče o problémech školy, o nepříjemných událostech, zapojit rodiče do aktivit školy a umožnit jim co nejčastější přístup do školy.

Ideová výchova

Spočívá v tom, že dětem vštěpujeme základní hodnoty, na kterých naše společnost stojí. Tato výchova je nezbytnou součástí prevence. Jednou z technik ideové výchovy je vytvoření Charty třídy, kdy děti samy formulují stručné zásady, podle kterých by se jejich jednání a chování mělo řídit.

Princip kooperace ve výchově

Jedná se o co nejširší uplatňování kooperace mezi dětmi při všech školních činnostech a její cílevědomé využívání k vytváření takových vztahů mezi dětmi, aby se snižovalo riziko vzniku šikany. Základní myšlenka je podpora zapojení outsiderů do skupinových aktivit, dát jim příležitost být platnými členy týmu.

Ochrana dětí před vlivem mediálního násilí a pornografie

Mediální násilí svádí k přímému napodobování a působí pustošivě na celý citový život, snižuje citlivost dětí ke kultuře, oslabuje smysl pro kázeň a řád.

Dozor ve škole

Dozor je jednoduchým, ale velmi účinným preventivním prostředkem proti šikaně. Čím více pedagogů dohlíží během přestávek (mimo výuku) na dění ve třídách, na chodbách a jiných zákoutích školy, tím méně příležitostí mají agresori k šikaně.

Práce s potenciálními agresory

Především je nutné tyto děti bedlivě sledovat a zakročit již při prvních náznacích agrese. Hlavním úkolem pedagoga je: užívat co nejvíce pochvaly, zaměstnat děti činnostmi, která je pro ně atraktivní, učit je sociálním dovednostem, povzbuzovat empatii a pomáhat jim, aby si vybudovaly osobní perspektivu.

Výchova k násilí

Důraz je kladen na výchovu dětí tak, aby se dovedly prát, aby se nebály ránu přijmout ani ránu dát, ale aby zároveň tuto svou schopnost využívaly pouze k dobrému. Nedílnou součástí výchovy k násilí musí být výchova ke kázni a sebeovládání i mravní výchova.

Mým názorem je, že jsou právě tyto zásady v současné době ve škole silně zanedbávány. Z hlediska šikany a jiných projevů dětské agrese, jejichž narůstání nás varuje, doslova před rozkladem společnosti, získává uplatňování těchto zásad větší naléhavost a také důležitost.

4.2 Eliminace agresivity

Otázka prevence a eliminace agresivního chování a tendenci k násilí je značně složitá. Účinnost je různá. Určité vyhlídky jsou spojovány s prevencí než s působením na důsledky. Jedná se o preventivní programy působící na ovlivňování postojů veřejnosti v širším rozsahu. Zde mají význam média, společenské skupiny a instituce.

Fišer a Škoda (2009) uvádí tři možnosti eliminace agresivity:

Ovlivňování veřejnosti

Míra tolerance k agresivním a násilným jevům je určována postoji společnosti. Značnou úlohu mohou sehrát média, dále také různé instituce, a to jak formální, tak neformální. Na postoj veřejnosti mají vliv také ti, kteří jsou pokládáni a přijímáni širší veřejností jako autorita. Důležitý je v tomto případě vzor, který se snaží druzí napodobovat.

Psychoterapie

Psychoterapie bývá poměrně často využívanou metodou pro eliminaci agresivity. V praxi se jedná o širokou škálu různých tréninkových a terapeutických aktivit. Využíván bývá režimový přístup a úprava prostředí, ve kterém u jedince nejčastěji dochází k agresivnímu chování. Bývá využíván tzv. sociální výcvik, individuální poradenství a intervence v krizových situacích.

Metodou, která se jeví jako účinná, je trénink zvládání vlastní agresivity. Bývá realizován formou kognitivně behaviorální terapie, v individuální nebo skupinové formě. Tato terapie vychází z teorie, že příčinou psychických potíží, a následných agresivních reakcí, jsou chybné způsoby chování a myšlení. Ty jsou naučené a udržované vnějšími a vnitřními faktory, které lze rozpoznat. Díky tomuto přístupu může jedinec chybné způsoby myšlení a chování racionálně pochopit, odnaučit se jim a přeučit se nebo naučit nové způsoby řešení pro něho hůře zvládaných situací. Hlavním cílem je změna agresivních způsobů reagování a jednání do sociálně přijatelné formy.

Farmakologická léčba

Tento způsob bývá součástí psychiatrické péče. Může se jednat o součást léčby určité poruchy, například u různých psychických poruch a poruch osobnosti, kdy vyšší míra agresivity patří mezi typické příznaky. Souvisí také se sníženou schopností ovládat své impulzy a způsoby uspokojování potřeb.

4.3 Program proti šikanování

Úkolem programu je co nejdřív detekovat a účinně léčit případné onemocnění. Na vypracování a schválení programu se podílí všichni pracovníci školy. Kolář (2005) považuje za významné součásti takového programu, jenž má charakter sekundární prevence:

- přítomnost specialisty pro prevenci šikanování
- domluvu pedagogů, jak postupovat při řešení šikanování
- depistážní šetření výskytu šikanování
- režim proti šikanování (zahrnuje mimo jiné účinné dozory učitelů o přestávkách, na obědě, školní řád, školní schránka apod.)
- vhodný způsob seznámení rodičů s nekompromisním bojem školy proti šikaně (například prostřednictvím rodičovských workshopů). Užitečný je i informační leták pro rodiče.

Chybou školy je, když o šikaně s rodiči nemluví. Naprostým debaklem však je, když rodiče sami žádají o společné řešení šikany, ale škola to odmítne.

5 EMPIRICKÁ ČÁST

V teoretické části jsem charakterizovala problém agresivity a šikany mezi mládeží jako sociálně závažný. Vyjmenovala jsem nejčastější příčiny, které mají vliv na tyto negativní jevy a uvedla možné způsoby prevence řešení této problematiky a existenci programů, prostřednictvím kterých se již první školy pokoušejí snížit výskyt agresivity a násilí ve školních lavicích. V této kapitole představím výzkumný cíl, metody sběru dat, konkrétní případ šikany z druhého stupně ZŠ a postup jeho šetření.

5.1 Případová studie

V případové studii jde o detailní studium jednoho případu nebo několika málo případů. Na rozdíl od statistického šetření, kde shromažďujeme relativně omezené množství dat od mnoha jedinců, nebo případů, sbíráme v případové studii velké množství dat od jednoho nebo několika málo jedinců. Jde nám hlavně o zachycení složitosti případu, o popis vztahů v jejich celistvosti (Hendl, 2008, s. 104).

Případová studie náleží do kategorie neexperimentálních výzkumných metod, která umožňuje výzkumníkovi jistý vhled do procesu vývoje jedince. „*Kazuistika je systematické zkoumání jednotlivce prostřednictvím pozorování a rozhovoru, umožňující detailní poznávání chování, vývoje a rozvoje jeho osobnosti. Získané poznatky nelze zobecnit (generalizovat)*“ (Musilová, 2003, s. 10).

V pedagogice a také v psychologii můžeme kazuistickou metodu aplikovat tehdy, pokud potřebujeme získat ucelený dosavadní vývojový obraz jedince nebo při zkoumání dílčích osobnostních projevů za účelem objasnit chování sledovaného jedince (Musilová, 2003, s. 15).

5.2 Výzkumný cíl

Cílem empirické části bakalářské práce je popsat konkrétní případ šikany, na druhém stupni ZŠ, a jeho řešení. Výchozím bodem pro zpracování výzkumné části bylo šikanování žáka, které nahlásili žáci sedmé třídy svojí třídní učitelce. Dalším bodem, na který jsem se zaměřila, byl postup konkrétní základní školy a pedagogických pracovníků, kteří se podíleli na vyšetřování tohoto případu. V empirické části jsem se zaměřila na vymezení možných metod sběru dat v případové studii, charakteristiku zúčastněných osob a diagnostiku třídy.

5.3 Metody sběru dat

Metody sběru dat jsou specifické postupy poznávání určitých jevů, které badatel užívá s cílem rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé interpretují a vytvářejí sociální realitu. Flexibilita výzkumných metod, které jsou zaměřeny na objevení a popsání jevu, jejich otevřenost v otázkách a pozorování, umožňuje přínos specifických a kontextově obsažných dat (Švaříček, Šedřová a kol., 2007, s. 142). V empirické části jsem použila základní metodu anamnézy a rozhovoru.

I. Anamnéza

„V pedagogice a psychologii jedna z důležitých diagnostických metod, při níž odborník získává od žáka a jeho rodičů všechny důležité informace, které by pomohly objasnit žákův současný stav, jeho potíže“ (Průcha, Walterová, Mareš, 1998, s. 21).

Zdeněk Friedmann (2007) rozlišuje pět druhů anamnéz:

Rodinná anamnéza je zaměřena na zjišťování všech dostupných údajů o rodičích, prarodičích a sourozencích se zřetelem na možný vliv dědičnosti, výskytu chorob, patologických úchylek, vrozených vývojových vad, nadání, sklonů, výskyt lateralit, specifických chorob apod.

Osobní anamnéza je pokračováním anamnézy rodinné. Zjišťuje údaje do prenatálního věku až po současnost. Zkoumá vývoj jedince, navazuje zpravidla na odborné lékařské a psychologické posudky.

Anamnéza životního prostředí se týká zjišťování materiálních podmínek v rodině, vztahy mezi členy, způsob trávení volného času, hygienické a estetické podmínky života, míra vlivu okolí na jedince apod.

Katamnénza se zabývá zkoumáním příčin opakovaného objevení nežádoucích jevů.

Školní anamnéza zahrnuje hodnocení žákových projevů ve vztahu ke všem pedagogickým pracovníkům, případně institucím v minulosti (mateřská škola, I. stupeň ZŠ, školní družina, učitelé, vychovatelé, spolužáci, rodiče).

Musilová (2003) uvádí, že se pomocí metody anamnézy pedagog dostává k informacím z minulého průběhu života dotazovaného, což může být významným faktorem k objasnění jeho současného stavu.

II. Rozhovor

Rozhovor je nejčastěji používanou metodou sběru dat v kvalitativním výzkumu. Používá se pro něj označení hloubkový rozhovor, jež můžeme definovat jako nestandardizované dotazování jednoho účastníka výzkumu zpravidla jedním badatelem pomocí několika otevřených otázek (Švaříček, Šedřová a kol., 2007, s. 159). „*Výzkumník při rozhovoru klade dotazy, na které zkoumaná osoba (respondent) odpovídá*“ (Grecmanová, Holoušová, Urbanovská, 1998, s. 224).

Z hlediska techniky provádění a také dalších hledisek rozlišujeme rozhovor standardizovaný a nestandardizovaný, zjevný a skrytý, individuální a skupinový. Standardizovaný rozhovor se odvíjí od předem připravených dotazů, zatímco nestandardizovaný probíhá mnohem volněji, dle konkrétních podmínek. Rozhovor skrytý a zjevný souvisí se způsobem jeho provádění a zaznamenáváním zjištěných výsledků. U zjevného rozhovoru je dotazovaná osoba předem informována o stanoveném cíli výzkumu, oproti rozhovoru skrytému, kdy zkoumaný jedinec neví, proč se rozhovor koná, proto se neprovádí ani viditelný záznam. Rozhovor individuální a skupinový je charakterizován počtem respondentů. O individuální rozhovor se jedná pokud hovoříme s jedincem a o skupinovém rozhovoru hovoříme tehdy, pokud se týká komunikace s několika členy (Grecmanová, Holoušová, Urbanovská, 1998).

5.4 Případ šikany na 2. stupni ZŠ

V této podkapitole uvádím případ, který řešila jedna nejmenovaná ZŠ, která je umístěna v klidné části města, v blízkosti parku, a dosahu autobusového nádraží. Škola je spádovou školou pro 36 okolních obcí a neúplných škol. Každý integrovaný žák má vypracován na základě doporučení PPP nebo SPC vlastní individuální vzdělávací plán, který je pravidelně aktualizován a doplňován.

V roce 2003, v prvním pololetí školního roku, přišli žáci sedmého ročníku do kabinetu třídní učitelky se stížností na svého spolužáka Tomáše, který opakovaně osahával a slovně i fyzicky napadal konstitučně slabší žáky ve třídě. Učitelka žáky vyslechla a slíbila jim, že zajistí patřičná opatření a s Tomášem promluví. Tomáš odpověděl na dotazy, které se týkaly situace ve třídě, velmi arogantně. Proto se učitelka rozhodla zavolat i Tomášovým rodičům, a o celé situaci je informovat.

Po rozhovoru s rodiči se jeho chování nejen nezlepšilo, ale vykazoval navíc prvky stupňující se arogance, vulgárnosti a sexuálního obtěžování spolužáků. Tomáš podstoupil

dvakrát, během školního roku, psychiatrické vyšetření. Zpočátku se léčba pomocí medikamentů jevila jako účinná, jeho chování se zklidnilo, byl soustředěnější a méně konfliktní. Avšak po dobrání léků vše sklouzlo do starých kolejí s tím rozdílem, že jeho chování bylo drzejší a arogantnější jak vůči dospělým, tak i vůči spolužákům.

Projevy jeho chování neodpovídají normám chování žáka 7. třídy a vykazují nenormální prvky, jakými jsou například hlasité projevy během vyučovacích hodin, válení se po zemi s vysvětlením, že se chladí, neustálé konflikty a potyčky se spolužáky, přehnaně egocentrické zaměření, drobné podvody a lhaní. Tomáš sám přiznával, že v určitých situacích ztrácel kontrolu sám nad sebou. Současně došlo i k výraznému zhoršení prospěchu a jeho postavení ve studijní třídě, vzhledem k těmto okolnostem, začalo být neúnosné. Rodiče byli tedy seznámeni s tím, že jejich syn bude převeden ze studijní třídy do praktické. V rámci prevence, proběhla na druhém stupni, diskuse s odborníkem na předcházení sociálně patologických jevů. Žáci byli blíže seznámeni s pojmem šikana, příznaky šikanování a možnými způsoby jejich reakce.

5.5 Charakteristika útočníka

Aktérem zmíněného případu byl pouze jeden žák, který svým jednáním obtěžoval celé chlapecké osazenstvo třídy. Děvčata se do těchto akcí nezapojovala. Ke stanovení anamnézy byla použita pouze dostupná a stěžejní data, informace o rodině a průběhu výchovně vzdělávacího procesu, které jsem získala z rozhovoru s třídní učitelkou a výchovnou poradkyní.

I. Anamnéza Tomáše

Osobní anamnéza:

Jméno: Tomáš
Věk: 12 let
Rodina: úplná
Sourozenci: jedináček

Rodinná anamnéza

Nukleární rodina, která bydlí v panelovém domě ve stejném městě, ve kterém se nachází škola. Otec i matka jsou zaměstnaní. Otec upřednostňuje autokratický styl výchovy, matka spíše liberální. Matka je úzkostná, není schopná se prosadit, dává Tomášovi vždy za pravdu, snaží se mu ve všech věcech vyhovět, neschopná ochránit vlastní autoritou sebe a své dítě. Chrání ho proto svým tělem a bývá tak obětí násilí otce, páchaného na dítěti. Jelikož

rodiče tráví noci odděleně, Tomáš spí ve svém věku stále v posteli s matkou. Ve škole vykazuje znaky jako je impulzivnost, vulgárnost a sebevědomí, které jsou charakteristické pro jeho otce. Rovněž mu zvyšuje ego, a přináší radost vyděšené reakce spolužáků.

Školní anamnéza

Již v předškolním věku vykazoval Tomáš známky impulzivnosti a deviantního chování. Nenáviděl otce, ale snažil se mu vždy zavděčit, vyrovnat se jeho autoritě a být v jeho přízni. Učitelka jej musela doprovázet na záchod, jelikož si prohlížel ostatní chlapce a dotýkal se jich. Ve vyhraněném čase na spánek Tomáš nespál, ležel na lůžku a dotýkal se sám sebe a onanoval.

Do školy nastoupil v šesti letech a nevykazoval známky školní nezralosti. Na prvním stupni neprojevoval výraznější odchylky v chování. Výsledky byl nadprůměrný žák, snažil se na sebe upoutat pozornost, občas v hodinách vyrušoval, ale respektoval učitele i své spolužáky. V šestém ročníku nastal v jeho chování velký zvrat. Začal se projevovat arogantně na spolužáky, dával jim najevo svou fyzickou sílu, vyrušoval v hodinách a odmlouval. Tomáš měl nenaplněnou potřebu po citovém vztahu. Projevoval vztahovou závislost na oběti. Vynucoval si lásku, vyhrožoval oběti zabitím jejích blízkých, a těch, které má ráda. Nikoliv však jí samotné. Chtěl si tímto vynutit její přízeň a vzbudit náklonnost. Objevila se u něj také morální slepota, způsobená sobeckou a sebestřednou motivací. Ve druhém pololetí šestého ročníku byl tedy klasifikován dvojkou z chování. Na schůzky rodičů docházela pouze matka, která se Tomáše vždy zastávala. Stížnosti na chování Tomáše, od učitelů i žáků, se však stále stupňovaly, až vygradovaly právě případem, který se stal v sedmé třídě.

Tomáš se dle Koláře (1997) řadí na základě zmíněných anamnéz k typu agresora hrubý, fyzický, který je charakterizován jako hrubý, primitivní, brutální a impulsivní, se silným energetickým přetlakem, který druhé zastrašuje. Provází ho také kázeňské problémy, narušený vztah k autoritě. Používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních. U tohoto typu agresora je častý výskyt agrese a brutality i u jeho rodičů. Jako by agresori násilí vraceli nebo ho napodobovali.

II. Postup šetření

Postup šetření zahájila třídní učitelka, která postupovala podle pokynů Metodického doporučení pro šetření šikan, které vydalo MŠMT, a dále postupovala dle rad výchovné poradkyně a konzultace s ředitelkou. V první fázi šetření uskutečnila rozhovor s chlapci ze třídy, kterých se ohrožování Tomášem týkalo, a dále se svědky, a zpětně vyhodnocovala

vzniklé konflikty a situace. Potřebné informace následně předala s podklady a důkazy výchovné poradkyni a společně stanovily další postup, kterým byl návrh na vyloučení Tomáše ze studijní třídy, se kterým informovali ředitele školy.

Další krok ve vyšetřování byl v kompetenci výchovné poradkyně, a jednalo se o rozhovor se samotným aktérem. Poradkyně na Tomášovo lhaní a zapírání použila získaná fakta a metodou znejistění, tzv. technikou „přitlačení ke zdi“ jej vyslechla. Tomáš se k celé věci přiznal a měl snahu spolupracovat. Po výsledku Tomáše byla svolána výchovná komise ve složení třídní učitelky, výchovné poradkyně, školního metodika prevence a ředitele. Jelikož šetření probíhalo řádně a veškeré informace byly získány, nebylo potřeba využívat metodu vnějšího nátlaku. Komise zhotovila písemný zápis a byl podán návrh na přeřazení Tomáše ze studijní třídy, do třídy normální.

Výchovná poradkyně se poté setkala s rodiči Tomáše a návrh jim přednesla. Jelikož s rodiči udržovala třídní učitelka pravidelný kontakt, informovala je o všech událostech souvisejících s touto kauzou, a také o postupných krocích, rodiče již byly na tento návrh připraveni a rozhodli se Tomáše přeřadit a jinou ZŠ.

ZÁVĚR

Hlavním cílem práce bylo upozornit na závažný, společenský a psychologický problém, který se rozšířil do celé společnosti. Charakterizovat nejvíce časté příčiny těchto jevů a upozornit na možné druhy prevence. Každá škola by měla rozšiřovat své poznatky o této problematice, jelikož právě neznalost základních poznatků a také nízké podvědomí o této sociální nemoci většinou brání včasnému odhalení počátečního zárodku, které je velmi komplikované a vyžaduje odbornou znalost a také zkušenosti.

Šikana i agrese je mezi spolužáky v dnešní době, bohužel, zcela běžným jevem, který se vyskytuje skoro na každé škole. Problém šikany je v České republice znám již několik let a postupem času se projevoval v různých podobách a intenzitách. Na dodržování pravidel a norem je třeba brát ohled již od dětství, kde hlavní roli hraje rodina. Další významnou roli zastávají mezilidské vztahy, kamarádské vazby ve školní třídě, a také vytvoření dobrého sociálního klimatu, které poskytují možnou cestu k prevenci. V dnešní uspěchané době, která nabízí příchod stále nových a nových technologií se budeme všichni setkávat i s novými druhy šikany, které využívají tyto technologie k negativnímu chování.

V boji proti šikaně mohou pomoci hlavně kvalifikovaní specialisté, ale i odborně připravení pedagogičtí pracovníci, proto preferuji, aby měl každý pracovník určitou znalost o tomto problému a uměl ji následně využít. Zde je za potřebí další dobrovolné vzdělávání a poznávání. Ovšem nezáleží pouze na pedagogickém sboru či specialistech, ale také na celé společnosti, jak se k tomuto jevu postaví.

V závěru práce bych chtěla poukázat na šetření mnou zvoleného případu. I když rodiče zvolili cestu přeřazení svého syna na jinou ZŠ, doporučovala bych kromě vhodného a rychlého postupu šetření také zhotovení diagnostiky třídy a provedení následné intervence. Myslím si, že v dnešní době by měly být tyto postupy samozřejmostí, aby se dále šikana neopakovala.

SEZNAM ZKRATEK

apod. a podobně

atd. a tak dále

MŠMT Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

např. například

PPP Pedagogicko- psychologická poradna

SPC Speciálně pedagogické centrum

tzv. takzvaně

SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ

- ANTIER, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-808-2
- BÁRTÍKOVÁ, G. Dětská preventivní soutěž – Jak to vidím já. *Závislosti a my*. 2002, roč. 9, č. 5.
- BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9.
- BAŠTECKÁ, B. *Psychologická encyklopedie: aplikovaná psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-740-0.
- ČERMÁK, I. *Agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1999. ISBN 80-902614-1-8
- ČERMÁK, I. HŘEBÍČKOVÁ, M., MACEK, P. *Agrese, identita, osobnost*. Tišnov: Sdružení SCAN, 2003. ISBN 80-86620-06-9
- DAŘÍLEK, P. *Agrese a šikana u dětí a možnosti jejich zvládnutí*. 1. vyd. Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3758-3
- FRIEDMANN, Z. *Člověk a svět práce na 2. stupni ZŠ – základní dílo*. Praha: Raabe, 2007. ISBN 80-210-1663-9
- GRECMANOVÁ, H., HOLOUŠOVÁ, D., URBANOVSKÁ, E. *Obecná pedagogika I*. Olomouc: Hanex, 1998. ISBN 80-85783-20-7.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 2. aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.
- JEDLIČKA, R., KOŤA, J. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8
- KOHOUTEK, Rudolf. *Základy užití psychologie*. Brno: Cerm, 2002. ISBN 80-214-2203-3.
- KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011. 978-80-7367-871-5
- KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-123-1.
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3
- MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-247-2310-5
- MUSILOVÁ, M. *Případová studie jako součást pedagogické praxe*. 2. upravené vydání Olomouc: UP, 2003. ISBN 80-244-0749-3.
- MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY [online]. Praha: MŠMT ČR, 2008 [CIT. 2012-06-21]. Dostupné z:
<http://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/metodicky-pokyn-k-prevenci-a-reseni-sikanovani-mezi-zaky>

- Národní program rozvoje vzdělávání v České republice*. Praha: MŠMT, 2001.
- POKORNÝ, V. *Prevence sociálně patologických jevů*. Ústav psychologického poradenství a diagnostiky. 2002. ISSN 1214-6609
- POKORNÝ, V., TELCOVÁ, J., TOMKO, A. *Prevence sociálně patologických jevů*. Brno: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky, 2001. ISBN 80-86568-03-2
- PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci*. Triton: Praha, 2005. ISBN: 80-7254-593-0
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 2. rozšířené a přepracované vydání. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-252-1.
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.
- ŘÍČAN, P., PITHARTOVÁ, D. *Krotíme obrazovku*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-084-7.
- FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie. Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2781-3.
- ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.
- VANÍČKOVÁ, E. *Cesta za poznáním šikany, šikanování mezi dětmi*. Praha: Jakub Mrázek, 2002, ISBN 80-238-9448-X